

TEMA BROJA: SUOČAVANJE – GLOBALNI PROCES

ESEJ O IZVINJENJU

Marija Šajkaš *Novinar i magistrant međunarodnih odnosa »The New School University« Univerzitetu u Njujorku*

Da li izvinjenje zaista može nešto da promeni, ili je nepotrebno, budući da ne može da poništi prethodne događaje? Na čemu počiva pretpostavka kolektivnog izvinjenja? Koliko je važno ono što izgovaramo?

Od kada na različitim visokim funkcijama Vojislav Koštunica zvanično predstavlja državu, novinari iz gotovo svih zemalja sa kojima je Srbija pre bratoubilačkog rata bila u bratstvo-jedinstvenom zagrljaju, aktuelnom premijeru Srbije postavljaju istovetno pitanje – kada će se, u ime naroda Srbije, izviniti za zločine koji su u ime tog istog naroda počinjeni? Čini se da već sama činjenica da se jedno te isto pitanje konkretno i uporno postavlja, govori u prilog tome da reči ipak jesu bitne. Prema svedočanstvu Pola Van Zila (Paul Van Zyl), sekretara južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje, primećeno je kako su žrtve aparthejda imale različite zahteve, koji su se uglavnom mogli grupisati u nekoliko glavnih; jedni su maštali o ličnoj osveti, drugima je bila važna istina, dok su treći zahtevali izvinjenje.

Dok deo srpske javnosti čeka da premijer tačno izgovori »tu tešku, stranu reč izvini« (Balašević, 1993), a vođeni logikom da kao građani Srbije imaju pravo da očekuju (svakako i zahtevaju) da se on u njihovo ime po potrebi obavesti, potom jasno odredi, ogradi i izvini za zločine koji su u to isto ime deceniju ranije činjeni, izvinili su se Svetozar Marović (predsednik Državne zajednice Srbije i Crne Gore) i Boris Tadić (predsednik Srbije), i eto novog malog povoda da se srpska javnost podeli na »radikale« i »civilno društvo«. Negde između Tomislava Nikolića i izjave »Ja stvarno ne znam u ime kog Srbina se Tadić izvinio i koji je Srbin počinio ratni zločin« (B92) i Žarka Koraća koji je javno govorio o potrebi da se i individualno izvini svom prijatelju Bošnjaku (Radio Slobodna Evropa), rasprava na temu izvinjenja se prelila u sajberspejs gde se još uvek vodi zahuktala diskusija na temu ko ima pravo da se izvinjava, u čije ime, te da li sve to uopšte ima smisla. I dok jedni potežu Jasenovac i istoriju od pre Jasenovca, čekajući da se »prvo oni izvine nama«, drugi smatraju kako je izvinjenje »civilizacijski čin«, koji bi nas »odvojio od politike Slobodana Miloševića« (B92, komentari).

Da li izvinjenje dakle zaista može nešto da promeni, ili je nepotrebno, budući da ne može da poništi prethodne događaje? Na čemu počiva pretpostavka kolektivnog izvinjenja? Koliko je važno ono što izgovaramo?

Recipročni efekti

Počnimo od važne pretpostavke o tome da smo svi međusobno povezani na nivou društva, i da svi delimo osnovne ljudske vrednosti. Prema Hauardu Zeru (Howard Zehr), jednom od utemeljivača koncepta restorativne pravde, »mnoge kulture poseduju reč za ideju centralnosti i povezanosti. Za Maore je to "Whakapapa", za Navaho Indijance – "Hozo", dok mnogi Afrikanci koriste bantu reč "Ubuntu".« (Zehr, 2002) "Istost" na ljudskom nivou, skloni smo da opišemo kao ponašanje koje je "humano" i "civilizovano". Nezavisno dakle od rasa i klasa, na opšteljudskom nivou, izvinjenje se očigledno – traži i upućuje i te aktivnosti imaju svoju socijalnu funkciju od kojih su među najočiglednijima pomirenje nakon sukoba i ponovno uspostavljanje harmoničnih odnosa. Iskustva iz Južne Afrike pokazuju da »upućivanjem izvinjenja "potvrđujemo" da prihvatamo "moralni sistem vrednosti" i da "pripadamo ljudskom rodu"« (Jokić, 2001)

Sudeći prema profesoru psihijatrije na Univerzitetu u Masačusetsu, SAD, Aronu Lazareu (Aaron Lazare), jednom od nekolicine autora koji se posvetio izučavanju mehanizama izvinjenja, ono je jednako važno i onima kojima je upućeno, kao i onima koji se izvinjavaju. Žrtvama, »izvinjenje signalizira da počinilac žali zbog svojih akcija i da želi da ponovo uspostavi socijalne veze«, dok prihvaćeno izvinjenje »počiniocima signalizira da više ne treba da strahuju od osвете, i oslobađa ih osećaja krivice i stida«. (Lazarus, 2004) U tom smislu, primećeno je i kako izvinjenje počiva na svojevrsnom paradoksu. »Bez obzira na to koliko je iskreno, izvinjenje ne može da poništi ono što je učinjeno. A ipak, na misteriozan način i prateći sebi svojstvenu logiku, upravo to i jeste efekat izvinjenja.« (Tavuchis 1991)

Nažalost, nije potrebno više od čitanke za osmogodišnju školu, da bi se zaključilo zbog čega je pružanje i prihvatanje izvinjenja posebno važno u okvirima bivše Jugoslavije. Jedno od čitanja istorije Balkana može biti beskrajna priča o nasilju koje se s kolena na koleno ponavlja i umnožava. Pišući o poslednjem

ratu u Jugoslaviji, Majkl Ignatijef (Michael Ignatieff) je primetio kako »prošli događaji nastavljaju da progone, jer zapravo i nisu prošlost«. Da »region kao da živi ne u sukcesivnom vremenskom poretku, nego u paralelnim vremenima«, te da strani reporteri koji su izveštavali sa ratišta, »dok su slušali priče o zločinima, povremeno nisu bili sigurni da li su se opisani događaji desili juče 1941. ili 1841. ili 1441 godine.« (Ignatieff, 1996)

I opet nažalost, intuitivno osećamo, a i nauka je potvrdila da »ljudi koji su proživeli traumu veruju kako će im osvetu doneti olakšanje, iako pri fantaziranju o osveti samo dolazi do prostog zamenjivanja uloga počinioaca i žrtve, i žrtva ostaje zarobljena u hororu, degradaciji i granicama nasilja počinioaca«. (Minow, 1998) Nije li stoga očigledna neophodnost prekidanja među-etničkih odnosa u kojima ubistva generišu osvetu koja je podloga za nova ubistva koja rađaju ideju o osveti...i tako do uništenja? Žrtve ratova ne teritoriji bivše Jugoslavije, a to su istovremeno i ne samo izbeglice iz "Oluje" i majke Srebrenice, nego svi koji su živeli i preživeli predratne, ratne i godine neposredno posle rata, imaju pravo da budu slobodni od destruktivnih ideja. Upravo posle rata bi trebalo da je najočiglednije da je život previše dragocen i da ga valja konstruktivno osmišljavati. U tom smislu, upućivanje i prihvatanje izvinjenja predstavlja prvi, pozitivni korak.

Na insistiranje novinara Vjesnika da odgovori na pitanje da li će se izvinuti za ratna stradanja koja je Srbija uzrokovala, kako bi se obe zemlje lakše okrenule temama budućnosti, Koštunica je rekao da je uveren da probleme dve zemlje koje je rat ostavio za sobom treba rešavati konkretnim potezima, a ne rečima. (Izvor: Vesti B92, 24.11. 2005.)

Nacionalni ponos i stid

Šta je, dakle, u pozadini izvinjenja odnosno na kojim pretpostavkama ono počiva?

Ako ostavimo po strani kulture Dalekog Istoka u kojima izvinjenja imaju ritualni karakter (prema američkom sociologu Tavučisu, Japanci se na primer izvinjavaju i onome koji je jači), na našim podnebljima, dva su osnovna razloga zbog kojih se osoba izvinjava; »Usled snažnih unutrašnjih osećaja kao što su krivica ili stid, ili usled snažnih spoljnih pritisaka, koji utiču na to kako drugi doživljavaju onoga ko se izvinjava.« (Lazare, 2002) Interesantno je spomenuti kako su to upravo i dva najčešća razloga zbog kojih osoba nije u stanju da se izvini – unutrašnji osećaj sramote i krivice kao i strah kako će okolina reagovati na njihovo izvinjenje, odnosno strah da će biti ismejani, doživljeni kao slabici i slično.

Ono što važi za pojedince važi i za nacije (Lazare, 2002) sa tim da je u konkretnom slučaju opravdano pitanje da li i onaj građanin Srbije koga je Miloševićeva policija rasterivala suzavcem ili jurila pendrecima, treba da se oseća krivim za granatiranje Sarajeva, za, dakle, čin protiv koga je i on sam protestovao, bio rasterivan i tučen? Ako nije po sredi kolektivna krivica, onda će to biti stid? U situaciji u kojoj cela Srbija složno skače na noge i peva: "Mno-go-smo-ja-ki", a nakon što košarkaška reprezentacija Srbije po peti put zaredom osvoji zlatnu medalju, na taj način demonstrira – pripadanje kolektivu i još preciznije - kolektivni nacionalni ponos. Ukoliko doista postoji osećanje koje je lako definisati kao – nacionalni ponos, onda je sasvim na mestu zaključiti da postoji i funkcioniše i suprotno osećanje koje bismo mogli okarakterisati kao – nacionalni stid. Postojanje osećanja nacionalnog stida bi moglo da objasni to što se u diskusijama na webu, a na pitanje treba li političar da se izvini u ime svog naroda, javlja priličan broj onih čiji se komentari mogu svesti na »iako nisam učestvovao...osećam gorčinu-odgovornost-stid«.

Iako je premijer Koštunica rekao da se neće izvinjavati jer želi da se koncentriše ne na "reči" nego na "dela", čini se da ma koliko formalno – izvinjenje ipak ima svoju vrednost i svrhu. Ili kao što je to definisao Lazare, »ako verujemo da je "pragmatično" izvinjenje manje istinito ili efektno od onog koje uključuje emocije, jednako je kao da vrednujemo više formu u odnosu na suštinu, jer dakle verujemo da je sam čin izvinjenja vredniji od cilja koji izvinjenjem želimo da postignemo.« Štaviše, budući da izvinjenje zahteva integritet, hrabrost i moralnu snagu, moglo bi se zaključiti da nakon izricanja ono transcendirira verbalnu ravan i postaje - delo. (U krajnjoj liniji, kod nas se i kaže "uputiti" i "primiti" izvinjenje što podrazumeva izvršenje radnje).

Prije nešto više od godinu dana, Momir Nikolić priznao je svoj dio krivice za pokolj u Srebrenici... Ne znam koliko je to trajalo, ali mi je posle uistinu bilo lakše; nekoliko dana kasnije, ipak sam shvatio da nije gotovo. Od Nikolića sam dobio priznanje, ali od tebe želim izvinjenje: nije me izdao on, nego ti. Priznanje od njega je dovoljno jer je kriv. Tvoje izvinjenje će značiti da si nevin tim prije što znaš da Nikolić govori istinu. (Iz »Pisma Srpskom prijatelju« Emira Suljagića, autor je jedan od malog broja preživelih iz Srebrenice)

Sasvim lični osvrt

Pre desetak godina potpisnik ovih redova je bio u konvoju novinara iz Srbije koji su u organizaciji UNHCR-a išli u Sarajevo. Kao i većina kolega, i ja sam pre rata izveštavala iz Sarajeva i za grad su me vezivale brojne lepe uspomene. Kao i većina, verovala sam da sam o ratu znala sve. Nisam nasedala na zvaničnu propagandu, učestvovala sam u svim demontsracijama, i neka prijateljstva sam prekinula jer ljudi nisu bili u stanju da prihvate postojanje srpskih zločina. Ali ja nisam bila od tih. Znala sam za Markale, za koridor i za aerodrom.

Kad smo izašli iz autobusa, počela sam da se osvrćem unaokolo, očekujući da ću prepoznati deo grada i možda ugledati poznato lice. Stajala sam na ivici nekad veoma prometne ulice, ali jedino što sam mogla da vidim čini mi se kilometrima unaokolo bile su ruševine.

Verovatno već naviknut na efekat koji grad ostavljao na posetioce, čovek iz pratnje UNHCR –a mi je ljubazno protumačio »ovde je, znate, bio rat.« Rukom sam mu pokazala u pravcu gde se videlo da su nekad postojale kuće, a on mi je kratko odgovorio »srpska vojska«. Okrenula sam se za sto osamdeset stepeni i pokazala prema drugoj grupi razvaljenih zgrada, ali je odgovor ponovo bio isti »srpska vojska«. Kud god je dozezao moj pogled, odgovor je uvek bio isti – srpska vojska.

Tek tada, kad sam po prvi put bila suočenima sa efektima rata, shvatila sam da, iako sam o ratu sve znala, da zapravo nisam znala ništa. I osetila sam da sam ni kriva ni dužna, opet nekako kriva. I bilo me je strahovito sramota. I žao. I osetila sam potrebu da se izvinim. Ali kome, i kako? Izvesno olakšanja sam osetila gotovo deset godina kasnije, tek kad se predsednik Tadić u ime naroda Srbije, izvinio građanima Bosne i Hercegovine.

Izvori:

- Emir Suljagić, »Pismo Srpskom prijatelju« objavljeno u Srebrenica od poricanja do priznanja, Biblioteka "Svedočanstva", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005
Howard Zehr, »The Little Book of Restorative Justice«, Good Books Intercourse, PA, USA, 2002
Aleksandar Jokić, "War Crimes and Collective Wrongdoing" A Reader, Bleckwell Publishers, Massachusetts USA, Oxford UK, 2001
Aaron Lazare, "On Apology", Oxford University Press Inc, New York, USA, 2004
Nicholas Tavuchis, "Mea Culpa", Stanford University Press, California, USA 1991
Martha Minow, "Between Vengeance and Forgiveness", Beacon Press, Boston, USA, 2003
Michael Ignatieff, "The Elusive Goal of War Trials", Harper's, Mart 1996
Djordje Balašević »Posvađana pesma« , Jedan od onih života, 1993
Paul Van Zyl, intervju u emisiji »Fresh Air« na WHYY FM , 3.12.2001
Balkanski Vili Brant, Radio Slobodna Evropa, preneto u časopisu "Danas" od 13.11.2004